

Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Irták dr. *Sztripszky* Hiador és dr. *Alexics* György. Budapest, MDCCCCXI. — 8-r. 232 lap.

I.

Ebben a könyvben az egész európai oláhság irodalmának *legelső latin betűs* nyomtatott emlékét kapjuk. Sztripszky egy 1516-ban nyomtatott könyv táblájának lefejtésekor bukkant reá s a könyv tulajdonosáról *Todoreszku-töredéknek* nevezte el. Legfőbb jelentőségét abban a bizonyosságban találja, hogy a magyar kálvinisták irodalmilag nem 1640-ben, mint idáig hitték, hanem már 1570-ben kezdtek foglalkozni a románokkal. Hoffhalter Rudolf ugyanis Váradon 1570—73 közt nyomatta ki ezt az oláh énekeskönyvet, melynek itt megmaradt részei az 1566. évi váradi és az 1568. évi unitárius énekeskönyvből vannak fordítva. Maga is mondja, hogy a fordítás nem közvetlenül Szegedi énekeskönyvből történt (114. l.) s így *semmiesetre sem szabatos* a könyv címe, mely Szegedi énekeskönyvének románra fordításáról beszél. Mindenesetre érdemes lett volna egybevetni *Koreszi* (Coresi) diákonus 1570. évi brassói „Psaltire rumânesca“-jával s ennek 1577. évi újabb kiadásával, melyet a Román Akadémia 1881-ben hasonmásban is kiadott.¹ Igaz, hogy ez a fordítás szerb nyelvből történt, de Sztripszky, a ki számos hazai és külföldi könyvtár régi magyar énekeskönyvét felkutatta, ezzel az összehasonlítással mindenesetre emelte volna műve becsét; annál inkább, mert a 88—89. lapon maga is megemlékezik *Koreszi* érdemeiről; de a 90. lapon csak *Koreszi* párhuzamos (oláh-szláv) zsol-táráról ejt szót.

Nem lehetetlen az sem, hogy ez a fordítás *nem váradi nyomtatvány*, mint a hogy Sztripszky írja, hanem csak részben az. Könyvének kiadása óta ő maga is meggyőződött róla, hogy a táblatöredék 8 különféle darabjából hat egészen bizonyosan *kolozsvári nyomtatvány*, a hetedik (német) valószínűleg szintén odaváló s így hihető, hogy ez a nyolczadik darab — a román énekeskönyv is — szintén Heltai nyomdájából

¹ Ld. Veress Endre tanulmányát az erdélyi régi oláh könyvekről, az *Erdélyi Múzeum* 1910. évi folyamában.

Erdélyi Múzeum 1912. Új folyam VII.

került ki. Ezzel Erdély irodalmának és sajtójának története szempontjából még értékeesebb Sztripszky és Alexics kiadványa.

Az énekeskönyv teljes jelentőségének kiemelése és megértetése végett Sztripszky bevezetésül a 11—115. lapokon magvas tanulmányt írt. Nem volt föltétlenül szükséges, hogy oly hosszasan időzzék a görög vallású népek ethnikumának egybevetésénél, Nyugat és Kelet műveltsége tényezőinek összehasonlításánál, a románságban fölismerhető nyugati hatás első jelenségeivel, a mi az értekezés fő része (11—90. l.); de kétségtelen, hogy a szembe- vagy az egymás mellé való állítás az olvasót sok új szempontra figyelmezteti s részben eredeti adatok alapján is sok tekintetben gyarapítja ösmerteinket. Hosszasabban bizonyítja azt a tételét, hogy az „akkori“ görög egyháznak a formákhoz való merev ragaszkodása megakasztott minden újítást a vallásban; de nem tagadja, hogy a keleti egyház megengedi a keleti egyházak keletkezését, a mi mégis csak utat nyit a forrongó erőknél. Egyébiránt, ha a 69. lapon megjegyzi, hogy a bogumilizmus a románságra is igen mély hatást gyakorolt s ha már könyve címében is jelzi a protestánsoknak a hazai románságra gyakorolt hatását, úgy minden fentartás nélkül valóban nem mondhatja, hogy a görög egyház hívei a nemzeti egyházakon kívül magára a vallásreformra nem gondoltak.

Ennek értékes bizonyosága a Bevezetés utolsó fejezete (91—115. l.), mely a kálvinizmusnak a románságra gyakorolt hatását fejtegeti. Nemcsak az általános művelődés, hanem különösebben a vallás történelme szempontjából is nagy jelentősége van annak (109. l.), hogy 1560 táján országos segítség nélkül is olyan kálvinista román ekkleziák alakultak, a melyek harmadfélszázadig fenmaradtak.

A könyv a 116—123. lapon közli a Todoreshku-töredék szó szerinti szövegét, majd (124—144. l.) egybeveti azt az egykori magyar református énekek szövegével s nagy gonddal állapítja meg a fordítás kiadatásának idejét, de magát a fordítót nem nevezheti meg határozottan. Csak sejti, de nagyon valószínűnek tartja, hogy a kálvinista énekeket románra *Tordosi Pál*, a románok kálvinista püspöke fordította, a ki 1577-ben halt meg. A 145—167. lapon egybeállítja a Todoreshku-töredék magyar fordításait: fenn a magyar, lenn a román szöveget. Majd (168—197. l.) kísérletet tesz a töredék kiegészítésére, amennyiben közli Agyagfalvi *Sándor* Gergelynek 1642-ben a Todoreshku-töredéknek egykori ép példányáról 1642-ben készített másolatát, végül pedig (198—210. l.) a Szegedi-típusú énekek táblázatát. A töredék nyelvi sajátságairól a 211—229. lapon *Alexics* György írt egy értékes tanulmányt.

Mindenesetre figyelmet és köszönetet érdemel, hogy az első román énekes könyvet, magukkal a románokkal is, magyar írók ösmertették meg.

II.

Szászvároson nyerve tanári alkalmazást, első dolgom volt megismerkednem iskolámnak és vidékének egyéniségével: történeti multjával s jelen viszonyaival. Éppen ezért különös figyelemmel voltam olvasmányaim helyi vonatkozásaira. Igyekeztem nem arra irányúlt, hogy önálló kutatásokat végezzek, hanem első sorban arra, hogy a már ismert adatokkal tisztába jöjjek. Mert hiszen Szászvároson a szász kultúra is fontos tényező volt, de első sorban az oláhság tevékenysége érdemel figyelmet. Már csak e dilettánskodó megfigyelések és olvasmányok alapján és különösen dr. Bunea Ágost, Ballagi Aladár, Moldován Gergely, dr. Veress Endre és mások ide vágó műveiből, mint egészen biztos tény állott előttem az, hogy a kálvinizmus a hazai, különösen az erdélyi oláhság körében *már a XVI. század derekán erőteljes próbát* tett az oláhság reformációjára. E próbálkozás eredménye az volt, hogy a XVI. század közepén innen az oláhoknak három kálvinista püspökük volt: Szentgyörgyi György, Tordosi Pál és Tordosi Mihály. A kálvinista oláh egyház ügyeiről országgyűléseken is esett szó, már János Zsigmond idejében.

Itt van már most a fenti *szakmunka*. Ebben mit olvasunk? „Eddigélő úgy tudtuk, hogy a románoknak a protestáns hitre való térítésével a reformáció első századában csakis a lutheránus szászok foglalkoztak földesúri hatalommal és román nyelvű könyvekkel; a *kálvinista magyarság* a kulturának ilyen irányú szolgálatát kálvinista szellemű könyvekkel jóval később, *csak egy évszázad múltán, 1640 körül kezdette meg*, illetőleg amazét csak ekkor folytatta“. (4. l.) Nagyon sajtáságos, hogy *szakember szak-szerű* igényekkel megjelenő munkájában a szakismeretnek ilyen csekély adagával dicsekedhetik és azt is ilyen pongyolán adja elő. Pedig Sztripszky voltaképpen nagyon jól tudja, hogy a dolog nem így áll. Művének 91—115. lapjain a kálvinizmusnak az oláhságra gyakorolt hatását rajzolatva, *maga is elmondja részletesen a fenti adatokat*. De a Bevezetésben *úgy tesz*, mintha *nem* tudná, hogy mi az idézett részlet tartalma. Erre úgy látszik azért volt szükség, hogy a bevezetést így folytathassa: „Ez a kétségtelenül XVI. századbeli könyvtáblatöltelék azonban (t. i. az általa felfedezett u. n. Todoroszku-töredék) ime világosan bizonyítja, hogy az erdélyi kálvinista magyarságnak nemcsak a folytatás szerepe jutott ki, hanem *a szászokkal majdnem egyidejűleg meg is kezdette* a románok reformációját.“ S így természetes az a következtetése, hogy „ez a fejtegetés (t. i. a Sztripszkyé) az erdélyi protestáns magyarság történetének egyúttal új lapját is fogja tenni.“ (5. l.) Ez a kijelentés még akkor is kissé reklámszerű volna, ha igaz volna. Minthogy azonban Sztripszky tanulmánya s az általa kiadott töredék **csak újabb megerősítő adalék** ahhoz a történeti tudathoz, a melyre minden érdeklődő

dilettáns — mint pl. jó magam is — a *Sztripszky tanulmánya előtt és felfedezése nélkül* is eljutott: bevezetésének ezt a nagyzólását egyenesen *reklámnak* kell venni. Hiszen azt maga Sztripszky sem állíthatja, hogy a 91—115. lap tartalmát: a kálvinizmus XVI. századi hatását az oláhságra, maga fedezte volna fel. Azt sem mondhatja, nem is mondja világosan magában a tanulmányban, hogy az általa felfedezett Todoroszku-töredék az eddigi történeti tudást *megváltoztatja*, csak azt, hogy *támogatja, erősíti, bizonyítja*. De *semmi szín alatt nem úttörő, nem új* történelmi ténynek vagy tudatnak *első* megállapítója. Ezért *teljesen téves* az a hite, hogy *az ő munkájából bizonyosodunk meg először* arról, hogy a kálvinista irányú protestántizmusnak az oláhokra gyakorolt hatása *nem* 1640-től kezdődik, hanem 1570-től s így hazai művelődéstörténetünknek ez a szakasza *nem* hatvan, hanem *százharmincz* esztendőre terjed. (9. l.¹) Mindezt Sztripszky és a Todoroszku-töredék *nélkül* is tudtuk. S ennek következtében a mű *pompázó, felfedező jellege* egyszerű *adalékká* zsugorodik. De mint adalék becses; mint kiegészítő tanulmány figyelemre méltó. Az egyes adatok értéke attól függ, hogy vajjon van-e közöttük *döntő* erejű valamely feltevés bizonyítására. Az ilyen döntő erejű adalék a legbecsesebb. A Sztripszky adaléka *nem* ilyen döntő erejű, mert hiszen az az általános tétel, a melyre vonatkozik, *már régen ismert* és bebizonyított. De fontos *erősbbítő* adalék. Fontossága annál nagyobb, minél inkább meggondoljuk, hogy a hozzá fogható adatok száma elvégre is — *nem nagy!*

Mindez a czímben is kifejezésre jut. A czím ugyanis azt igéri, hogy *Szegedi Gergely* énekes könyvének magyar fordításával ismerkedhetünk meg. Azonban a 114. és 129. lapokon Sztripszky — mint a maga okoskodásának eredményét — ismételten jelzi, hogy *nem* közvetlenül a Szegedy-féle gyűjteményből fordították. Sőt a 134. lapon világosan kimondja, hogy *az egyedül lehetséges forrás a Dávid-féle gyűjtemény*. Mire való hát ez az alcímmel tarkított főczím, ha a tanulmány végső következtetése világosan meghazudtolja?

Áttérve most már a mű tartalmi méltatására, rögtön megállapítható, hogy az első négy fejezet, vagyis a művelődéstörténeti rész, — mely a műnek felét teszi ki — nincs szoros összefüggésben a nyelvemlék irodalomtörténeti és nyelvészeti ismertetésével.¹ Azonban aránytalansága ellenére is elmondható, hogy érdekes és tanulságos, széleskörű olvasottságra valló képét kapjuk az oláhság étnikumának. A faji, vallási s általában a kulturával érintkező sajátságok ismertetésében mindig biztosan vezet Sztripszky és érdekesen ad elő. Igen érdekesek azok a fejtegetései, a melyekben az oláhság keleti vallásának, egyházi szerve-

¹ Lásd még ugyanezt a kijelentést a 92. lapon is.

zetének, alantas hitének ismertetését kapjuk. Világossá válik ezekből, hogy miért volt a protestántizmusnak nehéz tért hódítnia az oláhság körében. (Nomád életmód, idegenkedés az újjítástól, alacsony műveltség, de kivált az egyházi szervezet.) Véleményünk szerint ennek az első (kulturtörténeti) résznek *önálló kiadásban* sokkal több értéke volna. Ám a laza összefüggés ellenére is szívesen ajánljuk e művelődéstörténeti rész elolvasását.

A második — irodalomtörténeti — rész a Todoreszku-töredék ismertetését tartalmazza. A részletes leírás után, melyet a töredék fakszimilije egészít ki, a töredék keletkezésének idejét, helyét és forrásait igyekszik megállapítani. A töredék tíz *dicséretet* tartalmaz *oláh nyelven* és az oláh irodalom legelső *latin* betűs nyomtatványa. Végül olvasható a töredék rövid nyelvészeti ismertetése — az *Előszó* szerint — dr. Alexics György tollából.

Ebben jelezhattük a mű tartalmát, a mely kétségtelenül érdekes és sok ismeretre vall. S nem csak a kérdés érdekessége, hanem a kidolgozás sikerültsége is számottevő tanulmánynyá avatja e művet. De óvatosan kell és szabad fogadnunk azokat a tételeket, melyekben — mint rámutattunk — inkább a nagyotmondás vágya, mint az előadás meggyőző volta, nem a tény, hanem annak fontoskodó beállítása irányította a kiadó tollát.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

III.

Sztripszky-Alexics közös munkájáról az oláh irodalomban három ismertetést is olvastunk. *Metes* István alábbi tévedéseit sorolja fel.¹

A máramarosi Körtvélyesen keletkezett görög kolostor igumenje nem gyakorolt püspöki joghatóságot Csík és Háromszék vármegyék román és rutén lakosságára (30. l.), hanem igenis *Csicsóvára* és *Almás-szeg* lakóira!

Belényesi, bisztrai, fogarasi, feleki, galaczi, felsődiódi, máramarosi, nagyváradi, szatmári, szilvási és vádi XVI. századi görög-keleti püspökségekről nem tud a történelem, még úgy sem, hogy azok *vándorpüspökségek* lettek volna, miként a könyvben (33. l.) olvassuk. Sőt az 1651-ben említett „Sava episcopus Bistriciensis seu Bisztricky“ sem bisztrai püspököt jelent, hanem annyit, hogy Sava radauczi püspök a tatárok elől a moldovai Bistriřara menekült s onnan jött át hozzánk Partenie munkácsi püspök felszentelésére.

Felgyógyon a XVI. században nem laktak görögök. (85. l.)
Koreszi diákonus nem Erdélyben tanulta a könyvnyomtatás mester-

¹ A „Tribuna“ 1911. évf. 283. száma 17. lapján.

ségét, (88. l.) hanem valami havasalföldi kolostori nyomdában; Brassóban csak folytatta.

A scheai zsoldár kézirata, szerzők szerint a XVI. század második feléből való, minthogy papirosának vízjegye Brassó város czímerét mutatja, Brassóban pedig 1548-ban állítottak papirmalmot. Ezzel szemben a zsoldár kiadója, Bianu János tanár 1482-re vagy 1485-re teszi keletkezésének évét.

A zarándmegyei kristyóri monostor nem 1441-ből való (30. l.), hanem 1411-ből. (Ez talán sajtóhiba!)

Brassó város tanácsa 1559-ben (márczius 12-én) elrendelte, hogy a bolgárszegi Szent Miklós görög-keleti templomban a kátét olvassák, de hibás a szerzőnek ebből levont ama következtetése, illetve feltételezése, „hogy ez a *mise német nyelven* folyt a románoknál is.“ (111. l.) Ezt elképzelni is képtelenség és semmi okleveles nyoma sincsen, mert a szebenmegyei csergödi román egyház német liturgiájára idézett *Wolf Sámuel*-féle 1801-iki adat nyilván mondja, hogy az oratio második felét oláh nyelven tartották Csergöd lakosságának, mely — Sztripszky szerint — fél rutén, fél román volt.

A fenti kifogásokat magunk is helyeseknek tartjuk, a bíráló ama további megjegyzésével együtt, hogy *komoly* munkába sehogy sem illenek olyan tárczaszerű adomák és párbeszédés rajzok, a milyeneket a szerzők (a 65—67. lapon) a régi görög-keleti papok tanulatlansága jellemzésére *könyvészeti* művükbe szúrnak!

Ezt dr. *Drăgan* Miklós is kiemeli ismertetésében,² melyet azzal vezet be, hogy a könyv első három fejezetének, illetve azok tárgyának semmi köze sincsen a négyleveles zsoldár-töredékkel s így a kötet első 90 lapja bátran elmaradhatott volna. A töredék ismertetését helyesen „A kálvinizmus hatása a románságra“ című fejezetnek kellett volna bevezetnie, annyival is inkább, hogy a III. fejezetben egyáltalán nem mondanak a szerzők olyat, a mit eddig ne tudtunk volna, akár *Iorga* Miklós 1904-ben megjelent irodalomtörténetéből is, melyet a könyvben idézve nem látunk.

Sztripszky-Alexics művének két magyar ismertetője³ véleményéhez csatlakozva *Drăgan* is azt hiszi, hogy a *Todoreszku-töredék kolozsvári nyomtatvány*, miként az a másik hat társa, mely vele együtt maradt fenn a kötet könyvtáblájában. Hozzájárul azonban a szerzők ama véleményéhez, hogy „a kálvinista román énekek fordítóját *Tordosi Pál* püspökben sejtik s hogy a könyv 1570—1573 közt jelent meg,“ de megjegyzi,

² A „Transilvania“ 1912. évf. 273—277. lapján.

³ Ld. öket a „Magyar Könyvszemle“ 1911-ik s az „Egyetemes Philológiai Közöny“ 1912. évi folyamaiban.

hogy egy kis utánjárással a megjelenés évét pontosabban is megállapíthatták volna, a mennyiben Iorga 1905-ben közölte „Tordasi Pál pap, az oláh püspök“ 1570 december 9-ikén a besztercei királybíróhoz intézett magyar levelét, kérve, hogy parancsolja meg az oláh papoknak, hogy költséget hozzanak magukkal a Kolozsvárt kiskarácsony napján tartandó zsinatra, mely költséggel oláh könyveket vegyenek, még pedig zsolnárt egy forintért, más könyvet (liturgiát) meg 32 denáron.⁴ E becses adatra támaszkodva Drăgan azt véli, hogy a Todoreszku-töredék tulajdonképpen ennek az 1570 karácsonynapjára megjelent zsolnárnak egyik próbaíve, sőt talán soha nem is jelent meg több belőle.

A Todoreszku-töredék fonetikus átírásában, — mely Alexics műve — Drăgan nyolcz hibát talált és javít, úgy miként közölni kellett volna. A mellett nem fogadja el a szerzők amaz állítását, hogy Agyagfalvi Sándor Gergely éppen Tordasi Pál zsolnárat másolta volna, miután abban csak a töredék négy éneke maradt fenn. Azonkívül helyteleníti, hogy a szerzők, miután igen helyesen megcsinálták a Szegedi-típusú énekek táblázatát, nem közölték egyuttal az éneknek a magyar énekekkel való időrendi egybevetését is. Drăgan végül a sietségnek tudja be, hogy a szerzők a mohácsi (erdélyi) kézirat íróját, Popa Grigoriét a 93. lapon a XV. század végén irógatónak mondják, előbb, a 69. lapon meg azt, hogy 1590—1619 között, a 86. lapon pedig, hogy 1590—1618 közt írta, holott ismeretes, hogy ez a pap 1580—1619 közt élt. — A töredék átírásában a magunk részéről bántónak találjuk viszont, hogy a nyelvi sajátságok magyarozatát *nem jegyzetben*, hanem magában a szövegben olvassuk, melyet az így rendkívül zavar.

E tévedések és hiányok megemlítését szükségesnek tartottuk, épp a fontos munka használata érdekében. Ezért szeretnénk volna, ha (a 38—39. és 45—47. lapon) benne közölt két máramarosmegyei 1702-iki és 1710-iki magyar oklevelet is értelmes, jó, gondos — nem rendszertelen, betűszerinti — szövegben találjuk, mert hogy az olvasónak minek kelljen ilyen írásmód és rövidített szavak megfejtésével, mint pl. *Vgében* (vármegyében), *edgütt* (együtt), *minthog* (minthogy), *vag* (vagy), *Incattus* (in causa attractus), *egj* (egy), *Hagom* (hagyom), *amittálya* (amittálja) stb. helyett bajlódnia, azt egyáltalán nem értjük s higgye el a közlő, hogy abból a tudomány sem tanul semmit. A hűség elvén sem esik semmiféle csorba, ha a *rövidítve* vagy *hibásan írt* szavakat *feloldva* és *javítva közöljük*; sőt egyenesen *kötelessége* a közlőnek, hogy olvasójának *azonnal olvasható, hű és lehetőleg hibátlan szöveget* nyújtson. Ily felfogással kezelt oklevélben aztán a sigillatim szó sem marad benne

⁴ Analale Academiei Romane. Seria II. tomul XVIII. pag. 29.

(a 47-ik lapon kétszer is) *singillatim-*, a *Corecta Correcta-*, *Iudicumára iudiciumára* helyett és az eredetiben hiányzó írásjeleket sem szabad így pótolni: [;] a mi csúf, ízléstelen! A kötet használhatóságát emelte volna egy jó tárgy- és névmutató is.

Végezetül még következő két műlasztást emelünk ki.

Az egyik az, hogy ámbár a könyv Beköszöntője 1911 június havában kelt, a szerzők nem említik sehol, hogy a töredék *legelső* ismertetője — a *Todoreszku* úr által készített s a szerzők által is a 6. lapon említett fotolitografikus hasonmása alapján — dr. *Dăianu* Illyés volt, midőn már 1911 április 19-ikén bőven⁵ írt róla. A másik pedig az, hogy a pergamen-borítékban megjelent (Hornyánszky Viktornál nyomtatott) 15 fves díszes kiállítású kötet tulajdonképpen maga dr. *Todoreszku* György úr — e nagy ízlésű fővárosi könyvgyűjtőnk — költségén jelent meg. Az ilyen hasznos áldozatkészség és lélekemelő jelenség megemlézése — még ha esetleg tiltakozik is ellene a kiadó — irodalomtörténeti jelentőségű esemény, a mit nem szabad véka alá rejteni, mert bizony manapság sajnós, ritka és kevés a meczenás és azért annál inkább megbecsülendő!

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.

---

⁵ Dr. *Dăianu* Illyés kolozsvári gör. katolikus főesperes ismertetését, (melyben maga is először hasonlítja össze a töredék fordítását egykorú magyar zsoltár-szövegekkel, említve a Szegedi-félét is) megjelent a balázsfalvi „*Unirea*“ 1911. évf. 30. száma 287—289. l.